

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94"1921/1935"

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/2.1>**Біліченко Л. С.**

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

БУДИНОК ВЕТЕРАНІВ РЕВОЛЮЦІЇ В ОДЕСІ (1921–1935 РР.)

У статті досліджується функціонування Будинку Ветеранів Революції в Одесі протягом 1921–1935 рр. Встановлено, що засновником Будинку стало Товариство колишніх політкаторжан та засланих, яке складалося з колишніх революційних діячів. З дня заснування Будинку у ньому жили відомі революціонери, такі як: В. Б. Арендт, С. В. Ліон з дружиною, Г. К. Генюк, Е. Н. Кулікова з онуком, Е. Д. Дубенська, товариш Зарин з дружиною. Усі вони мали причетність до Одеського відділення Всеукраїнського Товариства політкаторжан та засланих. Усі ветерани у Будинку проживали в окремих кімнатах, причому чоловік жив навіть окремо від дружини. На момент організації будинку, на харчування кожного виділялося півтора рубля на день. Із грошових сум, які були виділені на Будинок, значна їх частина відходила і на облаштування бібліотеки. За розпорядженням Всеукраїнського Товариства політкаторжан та засланих в Будинкові Ветеранів Революції повинні перебувати лише ветерани Революції та їх родини (народовольці, політкаторжани, заслані переселенці та старі партійні робітники, особи, що брали активну участь у революційному русі після Лютневої Революції та Жовтневої Революції, особи, що мали виключні заслуги перед Республікою за діяльність під час громадянської війни тощо. У Будинку Ветеранів Революції колишні революціонери працювали над своїми спогадами про свою революційну діяльність та виступали з публічними лекціями у місті. мешканцям Будинку надавалася також матеріальна та медична допомога. Досить часто в одеській пресі писали різні недостовірні факти про Будинок Ветеранів Революції. Тому, адміністрація Будинку намагалася також через пресу розвінчувати деяку інформацію. Функціонував Будинок Ветеранів Революції в Одесі до серпня 1935 р., після того як Президія ЦВК СРСР від 17 серпня 1935 р. ліквідувала його організатора та керівника – Товариство колишніх політкаторжан і засланих.

Ключові слова: Одеса, Будинок Ветеранів Революції, УРСР, революційні діячі, каторга, царські репресії, Товариство колишніх політкаторжан та засланих.

Постановка проблеми. Після Жовтневої Революції 1917 р. усі колишні політв'язні Російської імперії отримали довгоочікувану свободу і у 1921 р. заснували Товариство колишніх політкаторжан та засланих – громадську організацію, яка працювала протягом 1921–1935 рр. Її основною метою було ведення науково-дослідної, виставкової, просвітницької та видавничої діяльності, що стосувалося життя та побуту каторги та заслання у дореволюційний час. Одночасно, Товариством був заснований Будинок Ветеранів Революції в Одесі. Основним завданням Будинку було надання повного державного забезпечення ветеранам Революції та їх дружинам, які були нездатні до самостійної праці, а також утворення можливих умов ветеранам Революції для складання спогадів про революційну роботу. Ветеранам надавалася повна медична допомога та виділялися кишенькові гроші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сьогоднішній момент у вітчизняній історичній науці немає узагальнюючих робіт з даної тематики у консолідованому вигляді, із широкою ретроспективою огляду інформації, в яких розкривається діяльність Товариства колишніх політкаторжан та засланих протягом 1921–1935 рр. Серед дослідників, у яких прямо чи опосередковано торкається зазначене питання можна виділити праці Л. Біліченко [1, 2], П. Токаленка [5], І. Міронової [4] та Н. Касьянової [3].

Постановка завдання. Мета статті – дослідити функціонування Одеського Будинку Ветеранів Революції протягом 1921–1935 рр.

Виклад основного матеріалу. За повідомленням Одеського відділення Всеукраїнського Товариства політкаторжан та засланих, 8 листопада 1921 р. відбулося урочисте відкриття Будинку

Ветеранів Революції в Одесі. Зазначений Будинок, був названий на честь Революції 1905 року. У відкритті Будинку взяли участь Одеське відділення Всеукраїнського Товариства політкаторжан та засланих, Окрособес, Товариство старих більшовиків та запрошені місцеві партійні, радянські та професійні організації [6, с. 2].

Місцевість для розташування Будинку Ветеранів Революції в Одесі була знайдена вкрай вдало, через те що воно перебувало на центральних та людних вулицях міста, біля французького бульвару (на Пролетарському провулку). Будинок Ветеранів Революції вміщував у собі дві будівлі. Одне з них, у якому мешкали ветерани, вміщувало у собі 25 кімнат у 2-х верхніх поверхах. Окрім того, було ще підвальне приміщення, де розташовувалися різні служби: парове опалення, кухня, комора, склади для палива і т.п. Інша будівля була розташована від цієї приблизно у 8–10 сажнях і складалася із 1 кімнати дуже великого розміру, яка була відведена під клуб. У дворі будинку були розбиті квітники і росло дуже багато декоративних рослин, серед яких були і фруктови.

З дня заснування Будинку у ньому жили відомі революціонери, такі як: В. Б. Арендт, С. В. Ліон з дружиною, Г. К. Генюк, Е. Н. Кулікова з онуком, Е. Д. Дубенська, товариш Зарин з дружиною. Усі вони мали причетність до Одеського відділення Всеукраїнського Товариства політкаторжан та засланих. Були прочитані спогади та мемуари В. Б. Арендта, С. В. Ліона та Г. К. Генюка. Взагалі, у місті колишні революційні діячі мали неабияку популярність.

Пенсіонерці Куліковій Катерині Миколаївні на момент вступу до Будинку Ветеранів було вже 70 років. Разом з нею проживав її малолітній 9-річний онук. У роки царського режиму, вона була віддана під суд за зберігання нелегальної літератури та вибухонебезпечних речовин. Суд присудив їй 1 рік відсибки у фортеці та 3 роки заслання у Тобольську губернію.

Інший революційний діяч В. Б. Арендт був учасником визвольного руху Джузеппе Гарибальді в Італії та Польського повстання 1863 р., через що був висланий у Великий Устюг. Згодом він прийняв участь у Паризькій комуні, а після повернення працював істориком та юристом. Брав участь у Першій світовій війні та Революції 1917–1921 рр. [6, с. 3].

Однак, у справах ветеранської комісії при Президіумі Всеукраїнської Ради не було інформації та цілого ряду документів відносно Зарина, Дубенського та Ліона. Не було анкет і їх автобіографій.

Дім Ветеранів Революції попросив у зазначених осіб анкети, де містилися б відомості про них і про їхню колишню революційну діяльність [6, с. 4].

Деяким гальмом у спілкуванні з містом, для ветеранів була неналагодженість з транспортом. Справа була в тому, що ветерани пересувалися трамваєм за власний рахунок і це звісно утримувало їх у цілях економії зайвий раз кудись поїхати.

Щодо побуту у Будинку, то всі ветерани проживали в окремих кімнатах, причому чоловік жив навіть окремо від дружини. На момент організації будинку, на харчування кожного виділялося півтора рубля на день. Із грошових сум, які були виділені на Будинок, значна їх частина відходила і на облаштування бібліотеки [6, с. 1].

За розпорядженням Всеукраїнського Товариства політкаторжан та засланих:

- в Будинкові Ветеранів Революції повинні перебувати лише ветерани Революції та їх родини, на перебування яких у будинку мається дозвіл Наркомсоцзабеву;

- оскільки відповідальним за постановку справи в будинку був завідувач Будинку Ветеранів Революції – тому заборонялося існування будь-яких адміністративних Комісій в будинку, при чому всі питання розв'язувалися правилами внутрішнього розпорядку, а в тих випадках, коли це не передбачено правилами внутрішнього розпорядку, завідувачем Будинку;

- все технічне обслуговування ветеранів Революції, у тому числі і прибирання, підмітання і т. п. – повністю переводилося на технічний персонал будинку;

- маючи на увазі, що деякі особи, що перебували у будинку потребували дієти у харчуванні – пропонувалося урахувати зазначене і за висновками лікарів надавати дієтичне харчування;

- щоб посилити медичне обслуговування в будинку було дозволено ввести посаду фельдшера, який повинен був перебувати весь час у будинку;

- в межах існуючого штату було дозволено взяти на роботу прачку [6, с. 5].

Згідно постанові Комісії по Будинку Ветеранів Революції, було встановлено приймати до будинку революційних діячів, стаж яких нараховувався до 1905 року [6, с. 9].

Також, згідно протоколу засідання Всеукраїнського Товариства політкаторжан та засланих по справі продовження стажу для осіб, що належать відрядженню до Будинку Ветеранів Революції, було вирішено:

- просити негайним порядком погодити питання про можливість відрядження в Будинок

Ветеранів Революції осіб, з революційним стажем до 1905 року включно;

- у тому разі, коли виявиться неможливість заповнення Будинку відповідним контингентом, було вирішено продовжити революційний стаж для осіб, що належать відрядженню до Будинку Ветеранів Революції, до 1918 року включно;

- питання відрядження того чи іншого ветерана Революції в Будинок вирішує Комісія по призначенню персональних пенсій при НКСЗ за участю представників Товариства Старих Більшовиків і Всеукраїнського Товариства колишніх політкаторжан та засланців [6, с. 12].

27 червня 1928 р. відбулося засідання Комісії, для обговорення стану Будинку Ветеранів Революції. Згідно протоколу, на засіданні вирішувалися наступні питання:

- інформація тов. Кларка з приводу стану Будинку Ветеранів Революції в Одесі;

- неправильні взаємовідносини між адміністрацією Будинку та мешканцями Будинку;

- відсутність дисципліни в Будинкові;

- серед контингенту, що проживає у Будинку, у деяких не було перевіреного права мешкати там;

- відсутність суспільно-політичної та культурно-освітньої роботи;

- невикористання неповної праці мешканців Будинку.

За постановою Комісії по обговоренню стану будинка від 27 липня 1928 р. Товариству колишніх політкаторжан та засланців було доручено разом з Товариством старих більшовиків, проробити наступні питання:

- переглянути контингент Будинку Ветеранів Революції;

- підібрати та заповнити контингент Будинку Ветеранів Революції, ураховуючи можливість поширення контингенту й за рахунок осіб з революційним стажем до 1917 року;

- виділення тройки при Будинкові Ветеранів Революції замість існуючої [6, с. 16].

Також Комісією було розроблено Положення про Будинок Ветеранів Революції в Одесі. Згідно цього положення до завдання Будинку належало:

- надання повного державного забезпечення ветеранам Революції та їх дружинам, нездатним до самостійної праці;

- утворення можливих умов ветеранам Революції для складання спогадів про революційну роботу, розробка історичного матеріалу, що було в їх розпорядженні;

- в будинок приймалися: а) особи з революційним стажем роботи, які брали активну участь в революційному русі в передреволюційний час (народовольці, політкаторжани, заслані переселенці та старі партійні робітники); б) особи, що брали активну участь у революційному русі після Лютневої Революції та Жовтневої Революції; в) особи, що мали виключні заслуги перед Республікою за діяльність під час громадянської війни;

- в Будинок не мали право перебувати такі особи: а) душевно хворі; б) залежні від наркотиків та алкоголю; в) хворі на нервову систему; г) хворі на різні заразні хвороби, в тому числі з важкою формою туберкульозу, венеричними та іншими захворюваннями, що могло б впливати негативно на оточуючих;

- особи, передбачені п. 1-м цього Положення, приймалися в Будинок на постійне перебування й задовольнялися безкоштовною їжею, одягом, білизною, взяттям, а також медичною допомогою, культурним обслуговуванням та кишеньковими грошима;

- направлення в Будинок осіб проводилося окремою Комісією при НКСЗ УРСР в складі таких представників: НКСЗ (голова Комісії), Товариство колишніх політкаторжан та засланців, Товариство старих більшовиків та ЦК КП (б)У;

- клопотання про прийом в Будинок могли порушувати перед Комісією при НКСЗ – ЦК КП (б)У, Товариство колишніх політкаторжан та засланців і Товариство старих більшовиків. При клопотанні повинні були бути такі документи: а) автобіографія особи в інтересах якої порушують клопотання; б) документи відповідних організацій, які б свідчили про її революційну роботу [6, с. 20].

Слідом були затвердженні і «Правила внутрішнього розпорядку Будинку Ветеранів Революції в Одесі», згідно яких:

- кожному ветерану, що мешкав в Будинку здаються кімнати лише особам, які були зараховані до Будинку Ветеранів Революції;

- кімнати, що були надані ветеранам, обслуговувалися технічним персоналом Будинку;

- Обід, сніданок та вечеря проводилися виключно в їдальні у часи встановлені адміністрацією Будинку. В разі захворювання ветерана, або неможливості з тих або інших причин їсти в їдальні, дозволялося харчуватися у кімнаті мешкання ветерана;

- встановлювалася дієта для тих ветеранів, що за висновками лікаря потребують дієти харчування;

– одяг, що надавався ветеранам Революції, як верхній так і білизна, перебували у шафах у помешканні ветерана. Кожен ветеран стежив за цілісністю виданих йому речей;

– роздані за нормою речі й білизна, що мали штемпель будинку й № кімнати, зберігалися у відпочивальнях у шафі. Один раз на тиждень для прання відбиралася у них кастеляншею настільна білизна по парі, а зимою й теплий одяг;

– на чолі Будинку стояв завідувач, на якого покладалося керівництво адміністративно-господарчою роботою Будинку, а також керування роботою службового складу Будинку;

– особи, що перебували у Будинку Ветеранів Революції, повинні були виконувати всі встановлені правила, що їх впроваджував завідувач Будинком;

– внутрішній розпорядок Будинку регулювався загальними правилами, що їх встановив НКЗ УРСР;

– догляд за станом Будинку покладався також на Одеського Окрінспектора Соцзабезу, який відповідав за стан Будинку перед НКЗ.

– раз на тиждень ветерани обов'язково повинні приймати ванну;

– адміністрація Будинку відводила одну ізольовану кімнату для хворих ветеранів;

– при відлученні ветеранів в Будинку, кімнати їх мешкання закривалися й ключ вивішувався на дошці, що для цього була зроблена;

– прийом відвідувачів (родичів) проводився з 11 годин ранку до вечірнього чаювання;

– мешканці Будинку Ветеранів Революції повинні були додержуватися чистоти в помешканні. Курити дозволялося лише в призначеному місці, курити в їдальні теж заборонялося;

– співати, грати на різних інструментах та взагалі шуміти, після 10-ти годин вечора заборонялося [6, с. 21–22].

Популярність Будинку Ветеранів Революції з кожним роком все більше зростала. Кожен із бажаючих відвідати Будинок задавав Одеському відділенню Товариства колишніх політкаторжан та засланих ряд запитань стосовно умов перебування. Зокрема частими були такі питання:

– чи можна туди їхати разом зі своєю родиною?

– які житлові умови перебування? (спільні кімнати чи кожному окремо?);

– як одягають ветеранів?

– Чи зберігається для пенсіонерів пенсія?

На всі ці питання, Товариство колишніх політкаторжан та засланих відповідала усім охочим у письмовій формі [6, с. 24].

Досить часто в Одеській пресі писали різні недостовірні факти про Будинок Ветеранів Революції. Тому, адміністрація Будинку намагалася також через пресу розвінчувати деяку інформацію. Так, «Одеські відомості» писали що у Будинку для ветеранів видавали непопрасовану білизну, а також рваний одяг. Також, зазначалося, що перебуваючи у Будинку, товариш Стригачов нібито згвалтував атерину Кулікову. Усі ці факти, Одеський Будинок Ветеранів Революції заперечував [6, с. 39].

Згідно Протоколу наради про затвердження висновків обслідування Будинку Ветеранів Революції в Одесі від 30 листопада 1930 зазначалося наступне:

– будинок повинен бути заповнений до 30 осіб;

– доручено Наркомсоцзабезу поліпшити постановку господарського стану будинку Ветеранів Революції і підшукати особу на посаду завідувача будинку, замість Серік;

– оформлено перебування в Будинку Ковальської та Слободської;

– оформити виключення з Будинку В. Р. Леона, який через своє хрещення, не може більше вважатися ветераном Революції. Було постановлено виключити і Ружицького, через те що в імперський період, він мав велику взуттєву майстерню з експлуатацією робочої сили (Список кандидатів в Одеській Будинку Ветеранів Революції Див. у *Таблиці 1* – прим. автора) [6, с. 40].

Функціонував Будинок Ветеранів Революції в Одесі до серпня 1935 р., після того як Президія ЦВК СРСР від 17 серпня 1935 р. ліквідувала його організатора та керівника – Товариство колишніх політкаторжан і засланих. Після ліквідації більшість колишніх революціонерів були розстріляні або опинилися у сталінських таборах [3, с. 72–79].

Висновки. Таким чином, протягом 1921–1935рр. у Будинку Ветеранів Революції в Одесі мешкали ветерани з революційним стажем до 1918 року включно. У Будинку вони працювали над своїми спогадами про свою революційну діяльність та виступали з публічними лекціями. Мешканцям Будинку надавалася також матеріальна та медична допомога. На чолі Будинку стояв завідувач, на якого покладалося керівництво адміністративно-господарчою роботою Будинку, а також керування роботою службового складу Будинку. Внутрішній розпорядок Будинку регулювався загальними правилами, що їх встановив НКЗ УРСР. Догляд за станом Будинку покладався також на Одеського Окрінспектора Соцзабезу, який відповідав за стан Будинку перед НКЗ.

Список кандидатів в Одеський Будинок Ветеранів Революції на 1930 рік

Пізвище, ім'я, по батькові	Місце проживання
Куявинська-Дзинкевич Цезайна Маврикіївна	м. Київ, вул. Львівська, 14, кв. 28
Симиренко Альдона Єміліївна	м. Одеса
Марморштейн Єлизавета Осипівна	м. Одеса
Донченко Андрій Іванович	Село Ліговка, Сахновщанський район, Полтавська область
Виноградова-Єрмоленко Віра Іванівна	м. Миргород, Луберський округ, вул. Пролетарська, 19
Владиченко Петро Васильович	м. Одеса, вул. Євдокименська, 11
Коршун Василь Васильович	с. Біленьке, Краматорський район, Артемівський округ
Коршун Марія Василівна	с. Біленьке, Краматорський район, Артемівський округ
Квачов Пилип Кузьмич	м. Одеса, вул. Баранова, 2/2
Реммель Марія Антонівна	м. Харків
Левченко Феоктист Єфстаф'євич	с. Червона Подільня, Слов'янський район
Стеблин-Камінська Анна Миколаївна	м. Полтава, вул. Короленко, 26

Джерело: ЦДАВО. Ф. 808. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 44

Список літератури:

1. Біліченко Л. Каторжні тюрми України у контексті реформування пенітенціарної системи Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Емінак*. 2021. 2 (34). С. 95–104.
2. Біліченко Л. Харківська пересильна в'язниця як пункт для тимчасового утримання каторжних та пересильних арештантів (друга половина XIX – початок XX ст.). *Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference Kharkiv*. Харків, 2022. С. 1339–1346.
3. Касьянова Н. М. Товариство колишніх політкаторжан і засланих: створення та діяльність. *Історичні і політологічні дослідження*. 2014. № 1–2. С. 72–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Iipd_2014_1-2_12
4. Міронова І. Реалізація реформи скасування тілесних покарань у каторжних тюрмах Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. Том 32 (71). № 4. С. 69–76.
5. Токаленко П. Реакційна політика царизму на півдні України у роки Першої російської революції 1905–1910 років: статистичний вимір. *Емінак*. 2015. № 4. С. 32–37.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 808. Оп. 1. Спр. 13.

Bilichenko L. S. HOUSE OF VETERANS OF THE REVOLUTION IN ODESA (1921–1935)

The article examines the functioning of the House of Veterans of the Revolution in Odesa during 1921–1935. It is established that the founder of the House was the Society of Former Political Prisoners and Exiles, which consisted of former revolutionary figures. Since the founding of the House, famous revolutionaries have lived in it, such as: V. B. Arendt, S. V. Lyon with his wife, G. K. Genyuk, E. N. Kulikova with his grandson, E. D. Dubenskaya, comrade Zarin with his wife. All of them were involved in the Odesa branch of the All-Ukrainian Society of Political Prisoners and Exiles. All veterans in the House lived in separate rooms, and the husband even lived separately from his wife. At the time of the organization of the House, one and a half rubles per day were allocated for each person's food. Of the sums of money that were allocated for the House, a significant part of them was also spent on arranging the library. By order of the All-Ukrainian Society of Political Prisoners and Exiles, only veterans of the Revolution and their families should be in the House of Veterans of the Revolution (People's Deputies, political prisoners, exiled immigrants and old party workers, persons who took an active part in the revolutionary movement after the February Revolution and the October Revolution, persons who had exceptional merits before the Republic for their activities during the civil war, etc. In the House of Veterans of the Revolution, former revolutionaries worked on their memories of their revolutionary activities and gave public lectures in the city. The residents of the House were also provided with material and medical assistance. Quite often, various untrue facts about the House of Veterans of the Revolution were written in the Odesa press. Therefore, the administration of the House also tried to debunk some information through the press. The House of Veterans of the Revolution functioned in Odesa until August 1935 after the Presidium of the Central Executive Committee of the USSR on August 17, 1935, liquidated its organizer and leader – the Society of Former Political Prisoners and Exiles.

Key words: Odesa, House of Veterans of the Revolution, Ukrainian SSR, revolutionary figures, penal servitude, tsarist repressions, Society of Former Political Prisoners and Exiles.